

Absztrakt

Tanulmányomban¹ Edward Munch (1863–1944) méltán híres festménye – *A sikoly* (1893) – szimbolikájának pszichológiai elemzésére teszek kísérletet. Abból indulok ki, hogy ez a festmény a modern lelki gyötörődés sűrítménye. Hallucinációs tapasztalat ihlette, amelyben Munch „sikolyt halott az egész természetben”. Egy pánikbeteg lényt ábrázol, ám mindezt úgy, hogy ez a lény/alak(zat) nem csak valami halálfejes maszkra emlékeztethet. Ebben a festményben a szorongás kozmikus szintre emelkedik, ami végső soron a halálról való elmékedésekhez és az értelem ürességéhez kapcsolódik.

„*A sikoly*” azonban mégsem valamiféle művészetterápiás, öngyógyító megoldásra példa. Munch a saját *kór*problémáit úgy tudta kifejezni, hogy azokkal a *kór*problémákat is artikulálta. Nem önkörében forgott, hanem a mély és őszinte önkifejezésével – éppen ezzel – képes volt ábrázolni/megfesteni kora általános társadalmi közérzetét, mi több: a közérzuletek látens, elfojtott, szinte kifejezhetetlen tartalmait is.

SCREAM

Abstract

In my study, I attempt a psychological analysis of the symbolism of Edward Munch's (1863–1944) justly famous painting *The Scream* (1893). I will start from the premise that this painting is a condensation of modern psychological anguish. It was inspired by a hallucinatory experience in which Munch 'heard a scream throughout nature'. It depicts a panic-stricken creature, but in a way that this creature/figure(s) cannot just resemble some kind of death-head mask. In this painting, anxiety is elevated to a cosmic level, ultimately linked to contemplations of death and the emptiness of reason.

¹ Részlet a *Magyar sorsproblémák. Társadalomlélektani kor- és kórképek* című, az Orpheus Kiadónál kiadásra előkészített könyvemből.

“*The Scream*”, however, is not intended as some kind of art therapy, self-healing solution. Munch was able to express his own pathological problems by articulating the problems of his time. He did not revolve around himself, but through his deep and sincere self-expression, he was able to depict/paint the general social sentiments mood of his time, and moreover, the latent, repressed, almost inexpressible content of public feelings.

Nézzünk bele ebbe az örvénylő (örült?) tekintetbe.

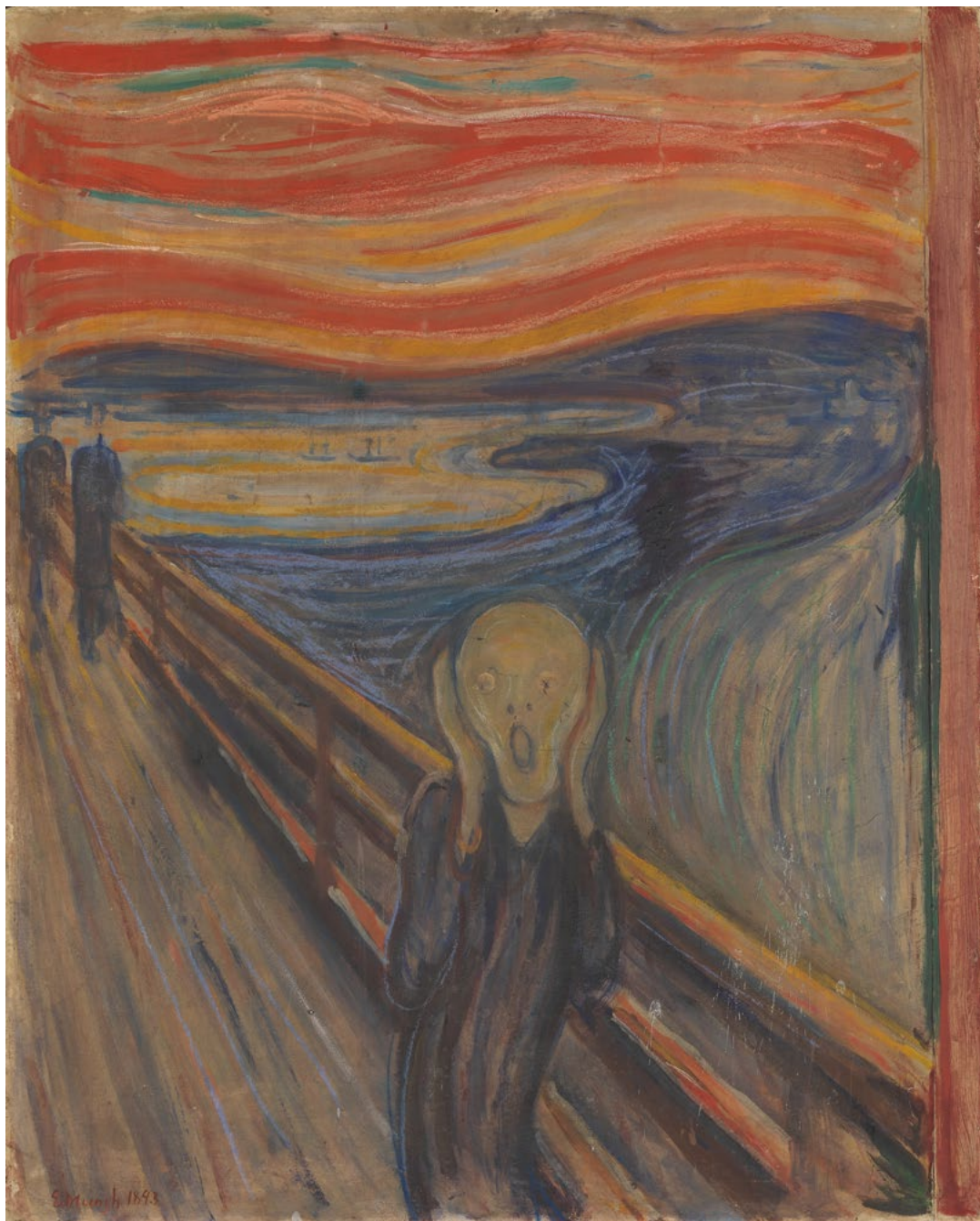
(*A kép leírása*) A képen egy nyomasztó figurát látunk. Az alak merev szemei, beesett arca halálfejhez hasonlatos – ijesztő. Borzongató. Kísérteties. A remegő és szinte sisteregve hullámzó vonalak pokoli jellegét az is fokozza, hogy a részletek elnagyoltak, sejtelmesek, jelzesszerűek: lüktetve áramlanak a központi alak felé. Ám azt is vélhetnénk: a lüktető és örvénylő hullámzás a halálfejes, maszkos, a siktító fájdalomtól szinte megcsavarodott alakból zuhog-nak/bugyognak/tekerednek kifelé – a félelmetes érzéshullámok ráömlenek a világra.

A kép tehát azt sugallja: valami borzasztó esemény történhetett, de hogy mi, azt nem tudhatjuk meg. Ettől igazán nyomasztó, ijesztő, szorongást keltő és halálfélelmet sugárzó a kép.

Igazi **kor-** és **kórkép!**

(*Alkotás-lélektani motívumok*) A képen látható tátott szájú alak maga Munch, aki rettenet a haláltól. Ez a megállapítás nem valamiféle kreatív interpretációs feltételezés, mert a kép keletkezéséről maga Munch ezt írja a naplójában:

„Két barátommal sétáltam – a nap lemenőben volt – megérintett a melankólia szele – az ég hirtelen vérvörössé vált. Megálltam, halálosan fáradtan nekidőltem a korlátnak – a lángoló égbolt véres kardként függött a kék-fekete fjord és a város felett – a barátaim tovább mentek – én ott álltam szorongástól remegve – és megéreztem a természetet átható hatalmas, végtelen sikolyt”.

Edvard Munch: A sikoly (1893)
Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/A_sikoly

Az idézett naplójegyzet is persze kellően homályos, ám annyiban mégis konkrét, hogy tudni lehet: Munch és barátai Oslo északi külvárosi részén jártak, és ahogy az a képen is látszik, vérvörös volt az égbolt. A festő valószínűleg létező jelenséget örökített meg (persze nem realista módon), ugyanis ekkoriban tört ki Indonéziában a Krakatoa vulkán, a por miatt pedig egész Európában vörös félhomályt észleltek.²

Munch fokozott érzékenységének megvolt az egyéni, szocializációs és élettörténeti oka is. Öt-éves volt, amikor elveszítette édesanyját, kamaszként az egyik húgát, huszoneves volt, amikor az édesapja és egyik bátyja is meghalt, egyik nővére pedig mentális betegségben szenvedett. „A betegség, az elmebaj és a halál fekete angyalok voltak, akik vigyáztak a bölcsőmre, és egész életemben elkísértek” – mondta erről a családi mentális terheltségéről maga Munch.³ Nem csoda, ha Munch is meglehetősen labilis alkattá vált, alkoholproblémákkal küzdött, nikotinfüggő is volt, többféle pszichés betegségtől szenvedett.⁴

A szerelemben sem találta meg a boldogságát, családot sem tudott alapítani, mindenben és mindenki-ben csalódott – de rendületlenül alkotott. A függetlenné váló Norvégia⁵ nagy nemzeti géniusza, művésze lett, mint Henrik Ibsen és Edvard Grieg nemzeti íróként és zeneszerzőként. Új hírneve gazdaggá is tette – nyugalomra mégsem lelt. Sőt! A magánya szinte totálissá vált – amit részben ő épített maga köré, ám amitől mégis szenvedett.⁶

(*A festmény szimbolikájának pszichológiai értelmezése*) A sikoly (1893) – a modern lelki gyötrődés szimbólumának tekinthető. Hallucinációs tapasztalat ihlette, amelyben Munch „sikolyt hallott az egész természetben”. Egy pánikbeteg lényt ábrázol, ám mindezt úgy, hogy ez a lény/alak(zat) nem csak valami halálfejes maszokra emlékeztethet, de spermára vagy magzatra is, amelynek kontúrjai, mint valami hanghullámok, a vérvörös égen félelmetesen kavarnak: gyűrűzve visszhangoznak. Ezért ebben a festményben a szorongás kozmikus szintre

emelkedik, ami végső soron a halálról való elmélkedésekhez és az értelem ürességéhez kapcsolódik.⁷

„A sikoly” azonban mégsem valamiféle művészetterápiás, öngyógyító megoldásra példa. Munch a saját kórproblémáit úgy tudta kifejezni, hogy azokkal a kórproblémákat is artikulálta. Nem önkörében forgott, hanem a mély és őszinte önkifejezésével – éppen ezzel – képes volt ábrázolni/megfesteni kora általános társadalmi közérzetét, mi több: a közérzúletek látens, elfojtott, szinte kifejezhetetlen tartalmait is.

Így többek között a kavargó disszonanciákat is. De valami mást is!

A halálfej-szerű arc, a félelemtől kifordult szemek, az artikulálatlan sikolyba feszülő ajkak és arcvonások, a széthullani látszó arc, a szétrepedni akaró halálfej-koponya, a sikolyba torzult arcon a kezek kétségbeesett, abroncsolós szorítása valamiképpen imára kulcsolt kezek is lehetnének, de valójában a reménytelenség jele: inkább gyenge és megadó védekezés, mint az erő gesztusa. Téveteget mozdatul – nem pusztán a disszonanciát, hanem a kozmikus erejű szorongást fejezi ki.

Munch az emberi életet egyetemes nézőpont alapján kezeli – de partikuláris kötöttségeivel együtt. A személyes világa tapasztalataival és szűkebb-tágabb lokalitásai mentalitásaival Munch örököse az észak-európai festészet hagyományos misztikájának és szorongásának, amelyet újraalkotott egy rendkívül személyes, ugyanakkor archetipikus és szimbolikus művészetben. Életműve az egyén jellemzően modern helyzetéről beszél; arról az örvénylő és fojtogató konfliktusról szól, ami a gyorsan változó kortárs világ bizonytalanságával jött és jön létre.

(*Nincs tovább! Elveszett minden!*) Ez az 1890-es években keletkezett alkotás mintegy lezárja a nagy ipari forradalom 19. századát, s egyben bevezeti a 20. századot – ráadásul úgy, hogy a 21. században is érvényes kor- és kórlélektani tükröt tart elénk: az apokalipszist idéző színek, a torz arc és a sikolyra nyíló száj mintha azt mondaná (mondaná? – inkább üvölti): *nincs tovább! Elveszett minden bizonyosság: nincsenek hagyományok, az életfenntartó szokások szétporladtak, a családok szétesnek, nincs hiúság, nincs becsület, nincs szerelem, nincs szeretet, nincs Isten – a kozmikus magány sikolt bele az üres univerzumba.*

A sikoly tehát nem bátyatag melankólia, hervatag önsajnálát, hanem kétségbeesett felismerés, félelem, szorongás, magány – egzisztenciális gyötrelem, a kozmikus szorongás szimbolikus univerzuma:

⁷ Watson, é.n.

² <https://divany.hu/offline/mit-abrazol-munch-sikolyal/>

³ Watson é.n.

⁴ Rothenberg 2001.

⁵ Norvégia és Svédország uniója 1905-ben bomlott fel. Vö.: <https://norvegiarolminden.gportal.hu/gindex.php?pg=36779285> – Lásd még: Eriksen 2005.

⁶ Lubow 2006. – S. Nagy Katalin 2018 – Lásd még: <https://kreativliget.hu/festok-fordulatos-elete-edvard-munch/>

trauma-feldolgozás. Reménytelen remény: alkotás-lélektani motiváció – *kapaszkodás a semmi peremén*.

Amit Bartók Béla Cantata profana-értelmezésében is jeleztem – a modernitás kor- és kórlelektanával összefüggésben⁸ –, „A sikoly” szimbolikus univerzumában is tetten érhetjük: a *kétségbeesett reménytelenséget, a küzdelmes alkotás elaborációs és szublimáló feszültségeit*.

Sigmund Freud is értekezett a „rossz közérzetről” a kultúrában.⁹

(„Rossz közérzet” és/vagy trauma és/vagy katasztrófa?) „A sikoly” valamiféle „rossz közérzet” jelzése lenne – afféle színes, de kedélybeteg élménybeszámoló egy borongós, külvárosi sétáról? Nem inkább traumáról és/vagy katasztrófáról lenne szó? Nem a létezés – az emberré válás filo- és ontogenezise, a születés, a megkapaszkodás, az ölelés, a halál – traumája és/vagy katasztrófája mutatkozik meg itt leplezetlenül?¹⁰

A köz-érzet bizonyára összefüggésben van az egyéni és/vagy kiscsoportos (például a családi) anomáliákkal, anómiákkal és patológiákkal is: a bomlás fájdalmaival.¹¹ Ha szétfoszlott, ha nincs tartós kohézió és erő a közvetlen életközösségeinkben – mindenekelőtt az organikus stabilitást és folyamatosságot is életető családok világában –, akkor még *Isten is kihátrál mögülnk*.

Ezt az egzisztenciális szorongást József Attila így fogalmazta meg:

Az Isten itt állt a hátam mögött
s én megkerültem érte a világot.

.....
.....

Négykézláb másztam. Álló Istenem
lenézett rám és nem emelt föl engem.
Ez a szabadság adta értenem,
hogy lesz még erő, lábraállni, bennem.

Ugy segített, hogy nem segíthetett.
Lehetett láng, de nem lehetett hamva.
Ahány igazság, annyi szeretet.
Ugy van velem, hogy itt hagyott magamra.

8 Lányi 2020.

9 Freud 1982.

10 Lásd például Berne 1984, 1997; Ferenczi 2010; Harlow 1971; Rank 2017.

11 Lásd például Orvos-Tóth 2018; Tóth 2017.

Gyöngye a testem: óvja félelem!
De én a párom mosolyogva várom,
mert énelem a hűség van jelen
az üres űrben tántorgó világon.¹²

(*Éjjel utáni kiáltás*) A *sikoly* tehát a létezés traumájához és/vagy katasztrófájához kapcsolódik – az *egzisztenciális szorongást, a kozmikus semmit* idézi. Ám éppen ezért ezt a lelki egyensúlyvesztést nem pusztán a szomatikus pszichológiai (például pszichoanalitikus) terápiával, hanem az egzisztenciális szorongást is oldó remény és hit – tehát a szeretet – erejével lehet csak (talán) gyógyítani.

Ezt nevezem *sikoly-elaborációnak*: a „*csakazértis*” helytállásnak, értékörzésnek és értékátadásnak – *éjféli (sötét éjjel utáni) kiáltásnak*.¹³ Ez (lenne) a tiszta, a végtelen és az örök disszonancia – emberi létezésünk traumája és katasztrófális összeomlása?

Lesz még erőnk lábraállni?

Felhasznált szakirodalom

Berne, Eric 1984 *Emberi játsszámok*. Budapest, Gondolat Kiadó.

Berne, Eric 1997 *Sorskönyv*. Budapest, Háttér Könyvkiadó.

Eriksen, Thomas Hylland 2005 A skandináv kulturális térség. Svédok, dánok és norvégok egymásról. *Lettre* 58. szám, Ősz – https://epa.oszk.hu/00000/00012/00042/t_h_eriksen.html

12 1937. október. – A vers értelmezéséhez lásd Lisztovszki 2011.

13 A klasszikus freudi „rossz közérzet”-elméleten (és jószerivel az egész pszichoanalitikus szakirodalmon) túl ilyen problémákkal foglalkozik – többek között, de talán a legátfogóbban – Viktor E. Frankl logoterápiás koncepciója, ám ellentétben Freuddal: pozitív antropológiai vízió keretében (lásd például Frankl 2010, 2016, 2021). A magyarok közül megemlítem a pedagógiai és nevelés-lélektani elméleti és gyakorlati re-formokkal kísérletező Karácsony Sándor és tanítványai munkásságát (lásd például Karácsony 1939; Kontra 2003/2009; Lányi 2017). Gyökössy Endre pasztorál-pszichológiai és családterápiás tevékenységét (lásd például Gyökössy 1992, 1993, 1994, 2000); Pálhegyi Ferenc családterápiás gyakorlatát, elemzéseit: kereszténység/keresztényesség és pszichológia termékeny összekapcsolását (lásd például Pálhegyi 2000, 2004, 2008, 2015). És persze nem hagyhatom ki ebből a vázlatos áttekintésből Pál Ferenc („Pál Feri”) nagyhatású prédikációit és népszerű mentálhigiénés előadásait, könyveit sem (lásd például Pál 2009, 2010, 2012, 2014, 2019).

- Ferenczi Sándor 2010 *Katasztrófák a nemi működés fejlődésében. Pszichoanalitikai tanulmány.* Belső Egészség Kiadó.
- Frankl, Viktor E. 2010 *A logoterápia alapjai / Die Grundlagen der Logotherapie – Kétnyelvű szöveggyűjtemény / Eine zweisprachige Textsammlung.* Jel Kiadó, Budapest.
- Frankl, Viktor E. 2018 *A tudattalan Isten – Pszichoterápia és vallás.* Ursus Libris Kiadó, Budapest.
- Frankl, Viktor E. 2021 *Válaszd az életet! Visszaemlékezések.* Open Books Kiadó, Budapest.
- Freud, Sigmund 1982 Rossz közérzet a kultúrában. In *Esszék.* Gondolat Kiadó, Budapest, 327-405.
- Gyökössi Endre 1992 *Magunkról magunknak.* Kálvin János Kiadó, Budapest.
- Gyökössi Endre 1993 *Életápolás.* Kálvin János Kiadó, Budapest.
- Gyökössi Endre 1994 *Ketten – hármásban: Házasság- és családlelektan.* Új Ember Kiadó, Budapest.
- Gyökössi Endre 2000 *Akarsz-e meggyógyulni?* Szent Gellért Kiadó és Nyomda.
- Harlow, H. F. 1971 *Learning to love.* San Francisco, Albion.
- Karácsony Sándor 1939 *A magyar észjárás és közoktatásügyünk reformja.* Exodus Kiadó, Budapest. (2. kiadás: Magvető Kiadó, Budapest, 1985; 3. kiadás: Széphalom Könyvműhely, Budapest, 2009.)
- Kontra György 2003/2009 *Karácsony Sándor, a nagy hírű professzor.* BIP, Budapest; Második kiadás: Karácsony Sándor Művelődési Társaság, Gondolat Kiadó, Földes, Budapest, 2009.
- Lányi Gusztáv 2017 Karácsony Sándor társaslelektana és a mai magyar pszichológia. In Heltai Miklós – Lányi Gusztáv szerk. *Karácsony Sándor és a magyar pszichológia.* Széphalom Könyvműhely, Budapest, 15-49.
- Lányi Gusztáv 2020 CANTATA PROFANA – értelmezések. Kor- és kórdiagnózisaimból. *Kultúra és Közösség*, 5:109-113. Online: http://www.kulturaeskozosseg.hu/pdf/2020/5/16_L%C3%A1nyi_2020_05.pdf
- Lisztovszki Tünde 2011 „Isten itt állt a hátam mögött, s én megkerültem érte a világot”. *Magyar Kurír*, december 7. – <https://www.magyarKurir.hu/hirek/isten-itt-allt-hatam-moegoett-s-en-megkerueltem-erte-vilagot>
- Lubow, Arthur 2006 Edvard Munch: Beyond The Scream. *Smithsonian Magazine*, March. Online: <https://www.smithsonianmag.com/arts-culture/edvard-munch-beyond-the-scream-111810150/>
- Orvos-Tóth Noémi 2018 *Örökölt sors. Családi sebek és a gyógyulás útjai.* Kulcslyuk Kiadó, Budapest.
- Pál Ferenc 2010 *A függőségtől az intimitásig.* Kulcslyuk Kiadó, Budapest.
- Pál Ferenc 2012 *A szorongástól az önbecsülésig.* Kulcslyuk Kiadó, Budapest.
- Pál Ferenc 2014 *A magánytól az összetartozásig.* Kulcslyuk Kiadó, Budapest.
- Pál Ferenc 2019 *Ami igazán számít.* Kulcslyuk Kiadó, Budapest.
- Pálhegyi Ferenc 2000 *Emberkép és társ kapcsolat.* Éjféli Kiáltás Misszió.
- Pálhegyi Ferenc 2004 *Keresztyén házasság.* Kálvin Kiadó, Budapest.
- Pálhegyi Ferenc 2008 *Életünk irányítúje.* Éjféli Kiáltás Misszió.
- Pálhegyi Ferenc 2015 *Csakazértis házasság! KIA (Keresztyén Ismeretterjesztő Alapítvány).* Budapest.
- Rank, Otto 2017 *A születés traumája.* Oriold és Társai Kiadó, Budapest.
- Rothenberg, Albert 2001 Bipolar Illness, Creativity, and Treatment. *Psychiatric Quarterly*, 72. (2):131-47. Online: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/11433879/>
- S. Nagy Katalin 2018 Edvard Munch küzdelmei. *Liget Műhely*, 08-07. Online: <https://ligetmuhely.com/liget/edvard-munch-kuzdelmei/>
- Tóth Borbála 2017 *Sorsunk rejtett mintázata. A genogramtól a genodráráig.* Kairosz Kiadó, Budapest.
- Watson, Gray F. 2023 Edvard Munch. Norwegian artist. *Encyclopedia Britannica* – <https://www.britannica.com/biography/Edvard-Munch>